

браних књига. Тај пример најбоље нам показује, од колико је огромне важности по човека, када је потпуно културно. Из тога лијеног примера није изостала ни наша домовина, а она не показује никак интересовања, што би га могли означавати. Нарочито није нам разумљиво отезање са патриотом од стране нашега В. Пр. Савета, чија је управо дужност, да тако установи прва податакне и обилате потврднице. То отезање још је нише на осулу, када се узме у обзир, да уз ову централну библиотеку оснива се и т. зв. покретна књижница, која ће колати по свима иланим варошима, па и по могућству, и по селима. Темелни библиотекарскомоћу „Врбасјета“ ударају се. С том библиотеком, могуће, у почетку користиле се четворица, петорица људи, али ће се временом тај број повећавати, а то значи, да ће се ео прво повећавати и број наших у истину културних раденика. А моје је дубоко увјерење, да српском народу и за пет људи вриједи дати неколико хиљада круна, јер тај новац не може пропасти, даваће, несумњиво, касније већу ренту, него што замислају „службене“ патриоте по нашим варошима. Истина та рента не ће бити у „звочећем“ металу, него у много драгоцјенијем, који се не да ни вагом пити метром измјерити, она ће се показивати у идеалнијем дјеловању наше будуће интелигенције.

За то овај корак за оснивање централне српске библиотеке сматрам као један корак приближивању правој култури; један дио нашега националнога рада. Образовани људи и праве патриоте овај ће потхват разумити и помоћи материјално и морално. Да у то сумњам, био бих први, који би устао против Библиотеке.

Ристо Радловић.

Аромуни или Цинцари у западној Македонији.*)

Остали народи западне Македоније, кад се апстрахује од описаних граничних области, јављају се као веће или мање оазе и анклавe у овој основној словенској маси, аатим по варошима, чинећи у некимa знатне већине. Међу њима долазе на прво место Аромуни, не толико по броју колико по знатном утицају.

Овде су Аромуни многобројнији и од већег значаја, не само за варошки живот, но и у којем другом крају Македоније. Деле се у две групе, који се знатно равликују.

* У изјављение III. књиге Основа за геологију и географију Македоније и Старе Србије.

1. Jedini su nomadski Aromuni, koji su potpuno porijekom iz južne Albanije, naročito iz Muzakije i zovu se Faršerijoti; delom su i indijski Aromuni. Isključivo su stочари са овцама, не ретко држе и претеже коња. Немају сталних станова. Цело проведу на балканским планинама, од Старе Планине у Србији па до палеонотских планина, и имају само вастирске, привремене станове или кајливе; у овом су делу (с. 391 и 419) општења привремена аромунска села у Караташу и Ливада на Чајлцу; таква су и сва остала. У јесен слазе у приморске равнице Брејскога и Јанскога мора или у простране жупне котлине, углавном у тосанијске, у Дривљу на источној страни Олимпа, у солунску Кампању, у Мусаклију, у иловинско поље око Марице, у сереску и њеђелијску котлину. Ту презиме са стоком па се у пролеће враћају у планине. Ове Аромуне словенско балканско становништво зове Власима, Црновунцима, Саракачанима и Каракачанима. Вајланд (Die Aromunen с. 277) тврди, да се последњим двама именима називају само они Аромунци, који грчки говоре. Аромунци немају своје планине, и све им је теже плаћати скупе наше балканских планина. Јако им сметају и границе многих држава, које су се на некада једноставној турској територији формирале од 19. века: при прелазу границе морају плаћати царине. Због тога и Фаршеријоти и индски Аромунци све више напуштају номадско сточарење, стално се настањују и одају овим истим занимањима, као и Аромунци друге трупе о којима ће ниже бити говора.

И у западној Македонији је мали број аромунских сточара. Саракачани и Фаршеријоти долазе под својим старешинама, које зову челницима на Перистер (с. 776 овога дела), на Јакупицу са Солунском, на Нице, Караташ и Галичицу. Има их свега неколико стотина. Најбољи преглед над њима добио сам о Бурђевдне 1910. год. сретајући између Водена и Пазара велика аромунска стада, која се из солунске Кампање и осталог егејског приморја враћају у планине. У једном крду има по неколико хиљада оваца. Њих прате чобани или ђаје, који се распознају по нарочитом шталу, врло дугачком и при крају лево извијеном и изрезаном; то је пети штап код свих сточара Балканског Полуострва. Уз њих иду чобански пси. Иза крда се креће натоварено цело аромунско покретно село: на коњима и магарцима јашу људи и жене, у сепетима су натривана деца, и осим тога па сваком коњу су натоварени ћилими, ћебад, ношаве, јастуци, затим дабке и готово сва кућна дрвена грађа и кућно посуђе. Пред вече направе шатор на „мерама“ и ту преноће, а коњи и овце око шатора пасу. Само једнога дана срео сам на поменутом путу у 15 до 20 крда око 50—60 хиљада оваца.

2. Ali glavno аромунско становништво живи у Македонији чине стално настани Аромуни у селима, варошницама и изградњима, који се баве најразличитијим занимањима, осим земљорадње, и код нас су познати под именом Цанџара; онде живе неки Аромуни земљорадници, који су и данас сасвим ретки, и има их једино међу Фарперпотима у Масалији и још мало у Меглону, у Јужној Македонији. Не областима, у којима стасују, могу се поделити на две групе: битољско-крушовску и влахо-клинсурску. Број становништва у тим групама навео сам из Вајгандове статистике, која се показала као најљепше рађена и у главним цртама поуздана.

Битољско-крушовска група је знатно већа и у њој има 28.000 до 30.000 Аромуна, и то у Гопану, Маловишту, Грнову с Магарџом, Никопољу, затим у Битољу, Крушову, у малом селу Трстенику и у Прилепу.

У влахо-клинсурској групи има око 11.000 Аромуна, и то у Влахо-клинсури, Блаку, Спеану, Пинџишту, и даље на Северу од ових у Невесци и Писоџеру и више влашких породица у Неговану, Балкамену и Љасковцу.

Осим ове две групе, где су влашка села ипак у близу, има их и сасвим растурених: у Ресну и суседном селу Јанковцу, у насељу Каливе између Ресна и Охрида (ма да се неки од ових крећу), у Охриду и селу Велици код Струге, затим на Југу у Бплишту, Корчи, у селима корчанске котлине: аромунској Стопану, аромунској Пљаси, и у Морави; затим у Хруништу, Гревени, Шатишти и Кожану.

Са последњим варошницама има Аромуна у западној Македонији око 45.000 или скоро $\frac{1}{3}$ од свих Аромуна Балканског Полуострва, где их по Вајгандовој статистички има око 150.000.

Положај и тип аромунских насеља, као и тип кућа, врло су карактеристични. Прва црта, којом се од словенских насеља разликују, јесте велика висина: сва су високо изнад словенских села, од 900 до 1200 м. висине, у висинској зони где културне биљке тешко успевају. Даље, нису у долинама, већ по странама планина, на косама и главницама, на положајима који су увек пчтореск, кашто артистички изабрани; овдашњи Словени, осим Мијана, оскивају своја села у долинама, тако да се не примећавају, док на се не приближимо. То су даље здрави, планински положаји, јако сунчани, због температурне инверзије зими махом топлији него дна котлина. У њима и око њих су најбољи извори, по правину и бистре планинске речице, које су у надмоћ спроведене кроз насеља. Изнад села је обично забранена планинска гора, има где где и четинара ивешаних с буквом, „корије“

Ova sela su veština, isto varošice i varšice, i kuće su zbijene, ali drukčije zbijenosti nego slovenskim selima: kuće su jedna pored druge, tako da jed nišnih kuća prirodno sledi preko reda nišnih kuća; one imaju dakle slobodan pogled na kotlinu ili, ako su oko glavica, imaju pogled na nišne strane. Sastavljena su od strana i nišom uskih ulica, koje su stepeničaste kao gradini južno-italijanskih varošica; česti su korozkani. Kuće su od kamena izdane, u nekim selima inatnim delom od tesani kamena, nišom dvostrane, glavine dakle romaničke kući, koja se javlja oko Sredozemnog Mora; samo što mesto ravnih i niskih krovova imaju nišne, od plote i berazide. Utazehi u kuću za stepenište, doba se najprije u jedan najprostora niži deo, poznatu, koja se nalazi i na došem i na gornem spratu kuće, a samo na hoškovima kuće su sobe i kamere za ostave; na došem spratu jedan hošak nauzima kućna. Ova velika prostorića je sa divanima i mnogobrojnim prozorima, u noj se preko dana sedi i tu se gosti primaју.

Isti su dakle položaji i tip sela kao kod Aromuna, Grka i Toska Epira. Po svemu su identični sa naseljima Umbrije i južne Italije, samo što u njima nema onih ostataka stare kulture, a ulice su kao tamo sa gradini-ma. I kuća je slična južno-italijanskoj, izmešena onoliko koliko oštra klima zahteva.

Za većinu naselja se pouzdano zna da se nisu razvila iz kalniva nomadskih Aromuna, već su ih osnovali Aromuni, koji su i raniје живели u sličnim selima i varošima. Niko se u ovim aromunskim naseljima ne bavi zemљораđom, nigti se u njima uopšte znatno privreђuje. To su sela aromunskih gurbetlića, maњih ili veћih rentijera. Zato nije ni potrebno da ova naselja budu na glavnim komunikacijama; ona su uvek od njih udaljena, samo je u maњoj mери na to mogla uticati težnja, da budu skloњena i od nasilja.

Posetio sam važnija aromunska naselja pomenutih dvaју grupa, i kao primere za њихов тип, затим рад и живот у њима и за гурбетлић паложилу своја проматрања о неколиким.

Aromunsko naselje Golpeš je u planinskom obluku iznad izvorišta reke Šećince, visokom od došrova, zemљиšte богато изворима, iznad њега шумe, udaljen od glavnih puteva. Vrхови планине Viko zovu se Golica i Cetate. Nad samim Golpeš u poznu jesen 1901. g. bilo je u njemu oko 500 kuća или око 3000 stanovnika, isključivo Aromuna. Kuće su ovde razreђenije no inače u aromunskim naseljima, nišom dvostrane, izdane od kamena i cigle, bez ramidom potrivene. Ograђene su vidovima i poreђane u pravilne i gasne ulice. Golpeš ima iznad male varošice se mehazava, duћanima i хлорарш-

цима. Дна пут је у њему подалеко пазар, на који долазе словенско становништво из околине.

Око Голеша има њива или се сада што бави земљорадњом; само за помену кућу има њива башта са коштима. Голеш све животије пазарице кукују у поменуто пазарне дане од словенског становништва. Голешани живе пољопривредно од зараде у гурбетлуку. Сасвим је познати број оних, који се ипак иду куда протали, на ип они махом не живе у Голешу од своје зараде, већ од зараде својих рођака у гурбетлуку. Једини изузетак чине неколико голешких зарица, који као пучујуће занатлије зарађује по околним селима.

Међутим пре но што је саграђена солунско-битолска железница и остале у Турској, Голешани су највише били кирџије, у мањем броју и кујунџије. Примално су ми, да је до пре 30-40 г. било у Голешу до 50 кирџијских кућа. Тада се и број кућа у Голешу пао до 800. Кад су прорађале железнице, Голешани су престали бити кирџије, а нестало је и кујунџлука. Било је дакле доба кад су се Голешани у мањој мери бавили гурбетлуком, већ поглавито кирџијством и кујунџлуком. Изгледа да су се тада бар мало и о земљорадњи бавили. Испод данашњег насеља, готово у долини Шемнице, био је до пре 200 г. Стари Голеш, а данашњи Голешани тврде, да су се тада њихови преци и земљорадњом бавили. Иместо њих се због кулума на данашње место, ови су још неко време обрађивали своје њиве у долини Шемнице. Доцније су те њиве продали, или су им заузеле. Веоко земљишта око села се не да с успехом ни обрађивати, и зато су га претворили у мору, на којој напасају коње. Али је у овим ранијим временима било Голешана механџија и трговаца, који су се и о гурбетлуку бавили. У току неколико последњих деценија Голешани су се постепено сви одали гурбетлуку. А пошто се у Турској мање зарађује и зарада је несигурна, дали су се у гурбетлук назван Турске. Има их само у понеким варошима и селима Македоније као механџија, ређе као трговаца. Сви остали иду у гурбетлук у Србију, Румунију, Бугарску и Грчку. Раније су ишли и у Цариград, Египат, затим по европским варошима, као што и сад иду Цариград из многих места, нарочито из Влахо-Клузуре, који у томе погледу заузимају прво место; голешки гурбетлук је за последње 3-4 деценије ограничен само на поменути балканске земље.

Особито их много иде у Србију, где су неки и стално настањени. Голешани су према мноме набројали око 30 својих људи или породица, који су стално настањени у Београду или у селима око Београда; неке од њих сам и познавао. У Варварину и Темнићу има их око 20 породица, у Крагујевцу 4 породице, у Брвој Паланци на Дунаву и око ње 10 породица; ватим их има расејаних по јужној и источној Србији, у Нишу, Зајечару, Грлану, Краљеви Селу, Пежаревцу, у Црнајци, у Поречу, у Моговци под Дели Јованом итд. Нема их дакле никакко у подринским и ваљевским крајевима, а ретко и у шумадијским селима. Држе се поглавито моравске долине, ватим растурају по Источној Србији. Исто их је тако много у Бугарској, а изгледа, још више стално настањених не у Србији. У самом Самокову има око 100 породица из Голеша; а има их даље у мањем броју у Софији, Тустендлу, Дупница итд. Али и од оних, који изгледају у горњим балканским земљама стално настањени, ретко који Голешани до краја живота у њима остане. Зараднички живот или чење, они се по правду намећу 50-60 год. враћају у Голеш, где прекоду братама живота, ништа не радећи ипак зарађујући. Остали, ипак и који се у северним балканским земљама иду сталније настањени, долазе на покласти на делу гадину на одмор у Голеш, затим понова иду у гурбетлук. Понављају у гурбетлуку је свечани оно што подлазе с песмом и веселом испрати велики део варошана; иду на коњима и собом носе сво потребе.

Утицајима на Румуније и нарочито радом Анастаса Маргарита, који живи у Битољу, у овом селу је јавно пробојена румунска национална свест. До 1870. године није било у Голпешу, као и остале у цинцарским селима, никаквих друштва никуда до грчких. Међутим сада у Голпешу има више од 50 кућа, које још дају децу у грчку школу, већина у промислу.

Голпешци су вјероватно били италијански црношисти, средњег или мањег раста, жамбо тангарамота и интеласестичи. Мушкарци се носе по "афрически". Оне су много чистија и боље оданија, но они што се виђају по гурбетлику. Али у Голпешу сви носе фес. Жене су на мами, али за тај пораз развијене, отамане и изгледају често збијене. Носе у главноме кошуцу, која је црпа са малим старомој израелском пошвицом, и обједина доволно кошу италијански или сличним именима: тако дахав кошу италијански, зубин — италијански, фистан — фустана, чаранге — чоранге; и не може изгледа да су италијански од Цинцара примили женску мишицу. Док људи говоре више јошника, а српски готово они, италијански мађарски говором само аромунски. У кућама се са старим балканским намјештајем помјесало нешто европскога: так су у обједи главно давати са јастуцима, као што је било код нас до пре кратког времена у виошима, али има свуд европских столица за седење, а високих столова још нема; обедују са сјваја. Због свега пораз ми се овде осећамо као у неким нашим паланкама, пре но што је у њих предрна средњоевропска култура и потисла старије културно утицаје. Тим више што су цинцарски женски типови необично слични нашим европским женским типовима.

У северозападном делу битољско-прилепске котлине, на падини, у висини 1170—1200 м. смештена је у плиткој јарузи Крушевске Реке под брдом Грумењем скоро 600 м. над равни котлине велика парош Крушево. Једна од највиших пароши Балканског Полуострва. Улице су постројене по страним странама брда и све су стрме, уске, вајугане и надрмисале блоковима и довољно необрађеним парчадима од гранита. Зато су чисто, али је саобраћај у њима врло отежан. Куће су велике, сазиране од гранита и покривене филитским плочама, махом на два спрата, са каменним орацима, угодне и доста укусне и све са балконима; некоје су споља не баш лепим шармама измалане. Пенал пароши су густе шумарци, које зову корпије. Њива нема. И на кућама и на људима се види, да су италијански. Сада је Крушево поглавито парош гурбетлија.

Крушево је у 18. в. било мали чифлик, који су купили Аромунци протерани из Мускопоља и Грамошти. Они су му дали данашњи тип румунскога насеља. Доцније су се овде доселили Аромунци из Пиласа, Мексика, Ливотона и Никомеде, затим Словени из околних области, најпосле и Арбанаси. Међу Словенима се разликују две групе и по говору и по оделу: Мијаши из Дебровице и Врејаци из околне Прилепа. Кичева, затим из Железница. И међу Арбанасима има Тоопа и Дабралија. По Вајганду је било у Крушеву 1839. год. око 15.000 душа, од којих већину чине Аромунци.

Готово сви Аромунци су били или иду у гурбетлику по свој Европи, у последње време и у Америку, и махом су трговци и механичари. У ранијим временима их је било много у Београду, али су се претопили у Србеј иста је случај са Аромунцима, који иду у гурбетлику у Бугарску. Поред све румунске пропаганде већина их је остала у грчкој партији, која има већину у Крушеву, а остатак послатањених Аромунци који припадају српској и бугарској партији. И крушевски Словени иду већином у гурбетлику као књићери и то у Србају, Бугарску и Румунију. Већина припада бугарској партији, која је после грчке партије, а мање српској партији (33 куће са 340 душа). Преј македонских Словена у Крушеву испрвајидно и нагло расте, тако да ће Крушево по акцији становни-

stava nagubiti tih klanovano naroda, jer oni sve više iritiraju, i rađaju se od doselavaca. U Trpovu je ovaj vidio mnogo stanovništva po selu, jer se tamo mnogo pravo se pečalbe. Stariji koji su potpuno imobilni, ne idu više u pechalbu, već žive od stocine i ovčarstva.

Na Banatu od Bitole ima dva velika aromunska sela, od kojih su Trpovo, Magarevo i Nižopolje 1¹/₂ - 2 sata od Bitole udaljeni a Malovizite oko 4 sata.

Pred tri sela su na severnoj strani Neretve, Trpovo i Magarevo su na terasama stare basenite doline a Nižopolje je na visokoj terasi i stranicama Dvaborja. Na visini su od 800 - 1000 m. iznad Trpova i Magareva ima tako maza od munice, izdvojen je Bunjom, a oko njih su jaki izvori. Nalaze se i kule na zdravim podzemcima, zvan domazija bitolske malarije. U velikoj temperaturi inverzije je zima u Trpovu i Magarevu toplije no u Bitoli. Ovo imo selo, vodi visoke palanke, često i nesrazmjerno kulturnije od slovenskih sela svoje okoline. Ulice su kaldrinisane i kroz njih sprovedeni izvori i rečnice. Sve su kuće od kamena zidane i maхом плочом покривене. U kućama je osobita čistota, ima namesta i udobnosti, kao u najboljim varoškim stambenim kućama. Stanovništvo je zdravo i dugovečno: ja sam u Magarevu vidio više ljudi oko 100 god. i jednog starca od 117 god.

Aromuni Nižopolja, Magareva i Trpova imaju svoje dućane i radnje u Bitoli, gde zarađuju na pravilu provode celu nedelju do subote u veče. Tada se vraćaju u svoja sela, ostanu u njima u nedelju i u ponedeljak se vrate u Bitolu; prilikom poslednjeg putovanja 1910. god. video sam mlađe dućanije kako se na velosipedima svako veče vraćaju u selo. Ma da; dakle, Aromuni Nižopolja, Magareva i Trpova ne opadaју правно у становништво Битола, они ојачавају живот и рад у Битоли и његову аромунску групу. У последње време иду у знатном броју у Америку, затим у Румунију, јер нису задовољни зарадом у Битоли.

Trpovo i Magarevo su srasli u jednu palanicu, i u njima ima po Vaigandu 6.500 Aromuna i oko 40 arbanashkih muhamedanskih porodica. U Nižopolju ima oko 2000 Aromuna, koji su maхом пореклом из Грамошти, малим делом и Фаршериотн из Арбанџе, затим 20 arbanashkih muhamedanskih porodica.

U nekoliko je drugicije od prethodnih sela Malovizite, pod visokom peristorekom masom, koja se zove Sv. Spas, na strmom položaju i visoko iznad slovenskih naselja. Zbog udaljenosti nemaju svoje radnje u Bitoli, ali se u njemu bavećavaју. И ако истог типа као остала, оно је најсиромашније аромунско насеље. U selu izgleda prevlađuju starijaci, ali jedan deo vodi porijeklo od nomadskih Aromuna, koji su po Neretvu stoku pasli. Po Vaigandu ima u Malovizitu 2000 Aromuna. Onoro oni иду у гурбетлук, највише у Румунију, затим у Србију, Вугарску и најмање у Грчку.

Nasela јужне или влахокласурске групе су на балу и странама Вича и Влахокласурско Планаина, између костурске котлине и Сарџола. Највећа су Влахокласурска с 6000 и Невска с 2000 Аромунa.

Влахокласурска је на путу, који води из Костурa станица Суричачу у Сарџолу, на источној страни високе преградине, преко које води пут, на висини од 1230 м., истог типа као до сад описана насеља. Састоји се од неколико вијучавих калдринских, частица, али врло стрмих улица, за које је теже ићи по странама планина. Куће су двоспратне, од камена зидане, и покривене плочама од микашта; предње стране кућа су уграђене арбанашким и славским. У доњем спрату многих кућа су занатлијски и трговачки ду-

časti i dobroš, pristajati za potrebe stanovništva i čim utiču na njihovu budućnost u kojoj se više ne želi da žive. U toj su dva prisa, a jedan naselja je zlatan i veliki kmetar Mala Bogorodica.

Влашкинасура се звали као најбо гатије аромунско пресе. Након тог и за средно-европско-азијске богатах деди. Овако су изданије највећеје аромунски гурбетлија, које се ише зауставили само по Балканским планинама, већ ишли и у Египат, сва прастаништа Средоземног Мира и сва главнија градоштина места по Кириу, до Лондона и Москва. Али, као у свим становништвима и мање знатих, који не иду тако далеко и скоро савије јесит се пратију кућима, ишео сам тимм цинцарски караван од 15-20 коња, који ише од станице Бурманова за Влашкинасура с гурбетлијама и сва ишова јасније потреба, затим много европске произаце.

3. Миграције; однос према Грцима; гурбетлији.

Из предходног излагања се види да је међу Аромунима највише Македоније врло мало старинаца; већина су досељеници са Југа, поглавито крајем 18. и првих десетина 19. века, и то из трију области.

Најдаље на југу је пиндска аромунска област, у којој је и сада највише Аромуна. Та се аромунска зона држи Пинда од Смолинке на Северу, преко Зигоса даље и има, као и планина, уздужни правац С.-Ј.; на И. од ње је Трешкала, а на З. Јањина, скоро чисто грчки крајеви. Главна су цинцарска насеља у пиндској области: Самарина, Авдела, Медово и т. д.; овде је и село Фурка, које вреди за то поменути што су из ње неке београдске цинцарско-тосканске, сада потпуно посрбљене народнице. Само су се појединци из пиндске области насељавали по западној Македонији. Она је свакојако била централна етнографска област Велике Влашке, која се у средњем веку спомиње.

На Северу од ње је сада незнатна аромунска грамоска област, око планине Грамоса. Овде су у 16. и 17. веку биле знатне цинцарске вароши и насеља: Лиготопи, Николица, Фуша, затим села Грамоси и Вартени, и нарочито су прва биле изложене арбанашким нападима и сиви Тоско. Али-паша и раселиле се. Одавде је пореклом знатан део Цинцара у Витољу, Крушеву и околним насељима.

Али је најважнија била мускопољска аромунска област, под коју ћу осим Мускопоља и Воскопа обухватити и остала цинцарска насеља јужне Арбаније, око Девола и у горњем току Шкумбије: Шиниску, Пласу, Лангу и т. д. Овде су се нарочито у 17. и 18. веку биле развиле велике аромунске вароши, које су постале не само трговачки центри јужне Арбаније и западне Македоније, већ су биле од великог значаја за трговину свих централних делова Балканског Полуострва. Витол је према

њима bio poznatno mesto, a jedino im je Beroz zincurisa. Tu su aromunski trgovci donosili na Balkansko Poluostrvo najviše doo srednjoevropske roba, naročito sa najjužnijih lica koja je prerabijana prema balkanskom ukusu; marame zlatne, ženska paronika nošnja (zabodeta, bunde), kizite i drugo.

Најстарија је од тих вароши била Шинићска, са 6000 кућа, али се смањавала на рачун Мускопоља, које је постало главна цинцарска варош 17. и 18. века. У њему је било око 12 000 кућа или око 40 до 60 000 становника, по Пуквиљевом обавештењу; имала је око 20 цркава, од којих су већином очувани трагови, затим знатну штампарију, у којој су на грчком штампане доглавита црквене књиге; напоследку, многе школе, изгледа и вишу теолошку. На ту богату варош су чопи нападали око 1788. г. јанински Али-паша. Мускопољци су се распрштали по свој европској Турској и по властитим европским варошима. Вајганд је изнашао да у давашњој европској Турској има 20.000 Аромуна, који су родом из растуреног Мускопоља. Највише их се населило у западној Македонији. Они су основали и Крушево, у њима је добио Витољ предузимљиве трговце, који су ову варош брзо дигли до данашњег значаја; из Мускопоља је пореклом знатан део становништва у селима битолско-крушевске цинцарске групе, нарочито у Трнову и Магареву. — Сада је Мускопоље село од 220 кућа, 120 аромунских, 100 арбанашких; међу Аромунима је 50 старих породица а остало су досељени Фаршерлиги. Становници овог сиромашног села су сточари, кириџије и занатлије; у јужној се Арбанији хвали лепота мускопољских жена, нарочито боја коже (по Вајганду с. 82.). И у Београду има две потпуно посрбљене мускопољске породице, чије се женскиње одликује особито лепим, више смеђим очима, са сјајем и интелгентним изразом, а интересаитно је да се по таквим очима разликују од осталих посрбљених Цинцарки.

Северна граница правих, етнографских Грка је на многим етнографским картама тачно одређена, нарочито на Кичевљевој и Вајгандовој карти: они не допиру даље на Север од Костура. И северно оданде их једино има у варошима, али нигде у знатнијем броју. У селима западне Македоније нема Грка. Али грчки утицаји, нарочито патријаршије, грчких трговаца и грчког национализма иду и даље на Север преко грчке етнографске границе. Под јавним грчким утицајем је ова област од Костура до Превтиса или до преспанске и битолске котлине. Готово сви Аромуни су одушевљени представници ердизма, уз њега пристаје и неки део подугрђаних Тоска и Словена, који припадају па-

патријаршија. На Северу од Превитса је тај утицај грцима остварен стараном егзархијом и бугарском пропагандом, али је јам доста јак. У свима варошима битолског котлина, осим Прилепа, имају грчке партије, чије су присталице где где многобројније по осталих националних партија; осим тога словенски земљорадници и стојари, који припадају патријаршији и чији је број знатно мањи од оних што припадају егзархији, већим делом су присталице грчке мањим српске партије. Али главни елемент, на који се грцизам северно од Превитса наслања, јесу Аромунци битолско-крушевске и влахонисурске групе.

Пореклом из крајева јужно од Превитса, они Аромунци су грцизирани дошли у западну Македонију. Знали су грчки као и свој језик, код многих се и у кућама грчки говорило. Поглавито су они формирали засебну хришћанску чаршију и чаршијски начин живота, онај што су га донели из мукопољске и грамоске области. И сада воде не само трговачке књиге на грчком језику, већ је то главни језик хришћанске чаршије, даље отмени језик, којим се по њиховом мишњу, све може најбоље да изрази. Они су се изједначили с Грцима и оснивали и издржавали грчке школе. То су кругови у којима је највише цјењена „грчка мудрост“. Особито се цене и сматрају за најпаветније лукави људи. Ти чаршијски Аромунци и Грци су најоданији великој патријаршијској цркви и несумњиво врло побожни. Њихове куће дину побожношћу. Моле се Богу по два три пута преко дана и уредно посећују цркве и о њима се својски старају. Постоје све постове, среду и петак. По дуваревима соба више извесени натписи, који спомињу на милост и казну божју. Нарочито су жене побожне и врло моралне; породични живот је чврст и сродничка љубав знатна. Као и неким другим народима, побожност им не смета, да буду највећтији, често рафинирани експлоататори својих ближњих. Али их је та оданост вери више спречавала да се не турче по остале балканске хришћане: Грци а нарочито Цинцари су се најмање од свих турчили. И онда кад их Велика Црква није могла да заштити, кад су им разорене вароши и уништена имања, они се нису турчили, већ су се разбегли у мање опасне крајеве.

Аромунци из поменутих трију јужних група, а нарочито они из западне Македоније, ишли су у гурбетлук по многим варошима и живљим местима Балканскога Полуострва, нарочито поред главних друмова. Уз њих су ишли и прави Грци. Поред европске Турске долазили су у Србију и Бугарску, нарочито пре ослобођења и прелазили су Дунав; док су у Србији и у српским областима северно од Дунава преовлађивали Цинцари, у Бугарској (нарочито Источној Румелији) је било много више Грка, који су

znatnim delom bili stariji. Ali su samo pojedinačno, na i to retko, prodirali u severozapadni deo Balkanskoga Poluostrva, od Matrovanice na Sabor, u Samrak, Bosnu i Hercegovinu i zapadnu Srbiju, naravno retko, u Užice, Ljubicu, Vahlevo, Mачак, Kraljevo, Moština, stalno su se nastanjivali, postali su glavni mариџени елемент у поморавским и подунавским пароцима и у неким азилним местима istočne Србије. Pored Турака, поглавно су они формирали тип старе мариџе, која се може назвати грчко-цицарском. Посрбљене цинцарске и грчке породице биле су често и од знатног подитимског утицаја (Никала Христић из Билић, Георгијадеси из Фурсе, Германци из Магарева и др.). Али су нарочито под њиховим утицајем формирана занимања хџиџија и бакала, који су се разнели и изван вароши по свима местима живљег саобраћаја и рада.

Ти типови су у Србији скоро ишчезли, али сам пронатрао њихов ваџни живот и рада у Тесалији и западној Македонији, где су још у пуном јеку. У многим селима постоји канови, уз које има и бакалница, и у Тесалији је она често ваџнија од кана. Ти „бакали“ су по правили најимуџији људи своје околине, махом и врло цењени и ти су „кирџос“ или, како су их код нас некад звали, „кир“ или „ћир“. Увек су бакали у западној Македонији Цицари, Грци и понеки грцизиран Тоска. Ти окретни људи, имајући и више времена, добију преглед над простим економским животом сељака своје околине, нарочито словенских, који радећи земљу не мисле или немају времена да мисле и често немају прегледа ни над својим властитим стањем; знају приход и економску вредност сваког сељака и познатим начинима их експлоатирати до краја. Поглавно на овај начин су се обогатили већина цинцарских и грчких спахија и трговаца у западној Македонији. Али се при ханџијско-бакалскоме занимању код свију развије цицџаштво, које их ни обогате не напушта. Дошли су махом из даљине у страну етнографску средину само ради зараде, што веће за што краће време, да би се раније с гурбетлука кућама вратили. Не траже угледа и части од тога, њима страног света. Знају како је њиховим прецима или њима самима отицата и разоравана имовина, како им може бити спречен рад на дуже време, и зато треба печалити и тећи, и то им постане главно за време гурбетлука.

Експлоататорски рад цинцарских и грчких ханџија и бакала који су уз то и цицџе, био је главни разлог антагонизму, који се развио између широким словенским маса, српских и бугарских, и између Грка и Цицара. Али даље, свака јарост турска према Хришћанима изливала се поглавно над Словенима, јер су се

Грци и Цинцари, што флексибилни и мудрији, могли такође да намакну да турски владња зних мислићу, ајтима то није могло увек бити и помисао је, да су и они лативи. Иако свету су Грци и Цинцари умели да нађу начина да уђу у турску службу као слани, муџани, вестуџици Хришћани итд. Доцније кад су престали бити поборници, то нето су радиле и балкански Словени, нарочито Бугари, али ипак нису Грцима опростили. Ми то су дошло црквене, епархијско-патријаршијске и националне борбе између Грка и Бугара, које су поменуте антагонизам довеле до највише тачке. То се сталожило и уздјамна мрња између Грка и Бугара постала је готово особина народних душа.

Аромунске оазе у западној Македонији могу изгати црквени национално-политички значај само ако остану у вези с Грцима, у чијој су близини и под чијим су културним утицајем. Румунска пропаганда није ни у овој, за њу најповољнијој области направила великих успеха, али је ипак грчки утицај њоме у неколико ослабљен. Овим тога има у последњим деценијама случајева да Аромуни и овде губе своју народност прелазећи у Словена. Међутим последње је редован случај са овим Аромунима, који остану дуго година у гурбетлуку или се стално настале у Србији и Бугарској. Нарочито их нестаје мезовитим женидбама. Напослетку, Цинцари су често без деце или с мало деце. Зато је несумњиво да ће временом нестати Цинцара и у западној Македонији, онако, као што их је скоро нестало у Србији и Бугарској.

4. Романско-грчки утицаји.

Овде ће бити само наговештен један проблем, који је од великог значаја за етнографске и антропологеографске студије о западним деловима српскога народа. То је онај утицај, који су романтизовани староседеоци Балканскога Полуострва извршили над народима његових западних делова, нарочито над Србима утичући као образац, затим претапајући се у Србе. То се осећа на предметима материјалне културе, затим на психичким особинама највеселих народних слојева, који се називају ерски м, нарочито на њиховим моралним особинама или народном карактеру. Боја и нијансе ових утицаја су такви да се оне приближују творевинама и психичким особинама јужних Италијана, од Умбрије на Југу. То је више интуитиван закључак, који сам осетио путујући по поменутим балканским областима и јужној Италији. Не значи да су горење утицаје у западној половини Балканскога Полуострва извршили јужни Италијани, већ најпре балкански романски народ, који је морао бити сличан са овим Италијанима,

nislavito romansko-srpske porijekla. Tu su se uticaji ispravili do nasljednih, koje su prihvatili Cincari i Grci. Red kuća je u obliku kuće kod Aromuna je skoro isti kao kod južnih Italijanaca. Sličnoga tipa su mijačka sela, u nekobitno i kuće. Istoga su položaja i srpska sela, naročito erškoga pojasa, ali su makom razbijejenoga tipa; tu je bilo i drugih uticaja (v. Antropologiji: prof. dr. Balis. Prof. Nacela D), ali izgleda da je ovaj etnički glavni. Sa aromunskim stочарским претацима и са начином како израђују млечне производе јако се слажу најпре мијачко сточарене, затим оно Херцеговача, Малисора и раније сточарење Старага Влаха и пригорских Брда; али, на сточарска претана су несумњиво утицали и климски узроци.

Често се срећају романски типови, и код других народа западне половине Балканскога Полуострва, али нарочито у српском, и код овога највише у извесним ершким слојевима.

Има романскога у ерским особинама: јака машта, проицавост, и навесна оштроумност и ведрина духа, затим лакоумност, лаковерност и површност; по највише артистичких способности у том делу српскога народа; лак и често неозбиљан карактер.

Напоследку долазе циндарско-грчки утицаји на чаршију, на формирање духа и рада у чаршији, нарочито необуздана себичност, везана с подвалама; утицај на формирање навесних занимања (као хандија и бакала) и изван чаршије. Има истипа незначитних разлика у том погледу између Далмације и Херцеговине с Босном, где су били претежни чисто романски утицаји и осталих делова Балканског Полуострва, где су превлађивали циндарско-грчки утицаји; али су основне црте исте. Последњи утицаји су се јако осећали и на уређењу варошких кућа, на женској варошкој ношњи, на кујни, на домаћем животу и сродничким односима.

Ј. Цвјичић.

О Доситијевим погледима на српску народност и књижевни језик.

Једном је Доситије рекао: „...ништа друго на овоме свету не желим, него да име моје остане у роду мојему и да му мило и драго буде“. И то му се је ето испунило. Данас последије сто година од смрти му слави га цјелокупан српски народ — духовно јединица. А томе духовном јединству Доситије је први ударио чврст темељ.

istoga pitanja daćemo u glavnim crtama rezultate dosadašnjeg ispitivanja tih pitanja, koja su samo u osnovi uхваćena, a koncepcija ispitivanja pomoćne, da se pitanje detaljno obradi, i da se ispravne eventualne omisske, kojih mora biti u početku svakog ovakog posla.

Ispitivanja prošlosti srpskoga ili hrvatskog naroda pati od miještog nedostatka historijskih dokumenata. Ono postoji istina da sve arhive nijesu ni iz daleka iscrpene, ali je nesumnjiva stvar da mi ipak nećemo na osnovu historijskih dokumenata moći sa onoliko preciznosti i temeljitosti ispitati prošlost svog naroda, specijalno teškakog stalovništva, kao što su svoju prošlost ispitali veliki evropski narodi. Ta se stvar objašnjava veoma slabo raširenom pismenošću našeg naroda, koja još i danas vlada, a koja je u veštoj mjeri vladala u srednjem i novom vijeku. Taj nedostatak u historijskim dokumentima nadoknađuje u nauci jedna nova metoda ispitivanja porijekla stanovništva, metoda, koju je pronalazio i obradio profesor Cvičič. Cvičič svojoj metodi ispitivanja porijekla, tako ćemo je od sad zvati, izvor je u narodnoj tradiciji. Većina naših varoških i seoskih porodica pamti svoje porijeklo, pamti mješta odakle se doselili, pamti često ime pretka koji se doselio, a često može po generacijama izračunati i vrijeme doseljavanja. Tačnost ovih tradicija može se ispitati osobito u onim slučajevima, gdje je doseljavanje vezano za kakve veće historijske događaje. Ovdje opće naše katkad historijskih dokumenata koja potvrde tradiciju mnogih porodica. Tako je meni pošlo za rukom da pomoću historijskih izvora prvog reda докажем vrlo veliku tačnost tradicije mnogih porodica iz vremena prije turskog osvojenja.¹⁾ Isto je tako dr. J. Erdeljanovič na sličan način utvrdio podudaraње tradicije i historijskih vijesti o porijeklu mnogih crnogorskih plemena.²⁾ S vremenom će se naći još takih доказа. Posljedica svega ovoga je da će se pri proučavanju narodne prošlosti obraćati malo više pažnje narodnoj tradiciji, čiju važnost u historijografiji su naši historičari Rуварчеве школе svjesno pobijali.

Pored ovih direktnih доказа o nepravilnosti i velikoj nauci važnosti Cvičičeve metode ima mnogo znakova, kojima se može dokazivati velika vjerojatnost narodne tradicije. Prva je stvar što su porijekla familija jednog sela a često i oblasti opšte poznata; i u zna veliki dio stanovništva, bilo po predaњу bilo

¹⁾ O tome vidi: *Stare seoske porodiце u Херцеговини*. Гласник земљског музеја 1907. Завик „Херцеговина“ у VI, свесци „Насеља српских земаља“ страна 110-122.

²⁾ Исти у III књизи „Братовштина“ у VI, књизи „Насеља српских земаља“

по личном памћењу. На тај начин помоћу такве јавне контроле традиција је доста сачувана од хотомичног искривљања. То је једна ствар. Друга важна ствар је та, што већина досељеника пренеће из старог замицаја обичаје, одијело, навики, маћих рица и живота, а затим дијалекат, начин пјевања и нарицања у ниву постојбину. Цвијић приговорица карактеристичан примјер како је један херцеговачки досељеник у Покривињу у Србији, у области пуној врела и ријека, начинио уз кућу мочву, као што пратећи исељавања из Херцеговине користило да исељеници из области близу Дубровника постају у новој отаџбини готово редовно трговци, док исељеници из Херцеговине остају сточари, кириџије и тежаци.¹⁾ Многи људи из тувланског окружја могу да разликују поријекло тежака по физиономији, по ношњи, по вредности и по карактеру. Те су разлике особито јасне око Градача. Поред ових знакова важна су крсна имена код православних и католика, затим неки занати, неки облици кућа, па чак и неке врсте воћака.²⁾

Овом методом не можемо се дуже бавити, а ко се интересује за њу нека прочита Цвијићеве „Антропогеографске проблеме Балканског Полуострва“. По тој методи испитано је до сада преко шест хиљада села, издано је шест књига „Насеља српских земаља“, у којима је обрађена двадесет и једна област, и једна читава земља. И страна и домаћа наука већ је изрекла свој суд о овим резултатима, и они су већ примљени у науку. У трећој књизи „Насеља“ штампан је опис босанских и херцеговачких области: „Шума, Ловрш и Зупци“ од † Обрена Козића, „Вилењске Руднице“ од Ј. Дедијера, затим „Вишеградска Стари Влак“ од † Стјепе Трифковића, у V. књизи штампан је савјесно израђен рад „Сарајевска околнина“ од † Стјепе и † Владимира Трифковића, у VI. књизи „Насеља“ штампана је антропогеографска расправа „Херцеговина“ од др. Ј. Дедијера, којом је завршено антропогеографско испитивање Херцеговине. Као што се види ова испитивања у Босни нијесу онако интензивно извођена, као у другим српским земљама. Босна је мање испитивана него Србија, Херцеговина, Црна Гора, Новопазарски Санџак и Босна. Јакљало се овдје овдје разних испитивача који су последије првих покушаја у одушевљењу малаксали. Није било вријемених људи из народа на интелегенције који су могли и приближно показати онакан смисао и издржљивост као покојни поп Стјепе и Обрен

¹⁾ „Херцеговина“ 65-67, 163-168.

²⁾ Цвијић, Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва у „Насеља српских земаља“ књизи I, затим Ј. Дедијер, Херцеговина стр. 123-126.

Konja. U novija vrijeva javilo se nekoliko saradnika iz tu-
zlanског окружја, од којих се може очекивати добра сарадња.
Е. Петар Кочић, бави се испитивањем Раткова и Змијања,
према ономе што је он уједно од тих испитивања штампао мо-
жемо очекивати интересантну студију о тим областима. Поред
онога ја сам на разне начине добио личним испитивањем и по-
саопштењу пријатеља података о поријеклу становништва из по-
стара лезањског, гламочког, јајачког, травничког, тешањског, пр-
њаворског, которваровског, затим из разних дијелова Посавине и
из многих области уз Дрину. На основу ових података можемо
извести као врло вјеројатне ове податке о поријеклу босанско-
херцеговачког становништва.

Старијацима или старјеницима има на више мјеста Босне и Хер-
цеговине. Под старјеницима разумијевамо становништво које се
сматра као најстарије у једној области, и за које не памти нико
да су одавде доселили. Чини се да старјеника има сразмјерно
највише у Херцеговини и око неких великих планина у Босни.
Њих има православне, муслиманске и католичке вјере. Највише
их има око Требиња у Шуми и Површи, у Попову, око Љубиња
у Рудинама и по Гацку. Затим их има око Јајца, Травника, у
Змијању и у многим областима бањалучког и тузланског окружја.
Они су ови православне вјере. Католика старинаца има нешто у
Храсну у Херцеговини, превлађују у карсној заравни између
Мостара, Љубушког и Ракићна, има их око Фојнице, Крешева, у
разним селима у долини Врбаше код Котор-Вароша. Врло инте-
ресантни су муслимански старјеници. Њих има по разним херце-
говачким селима нарочито око Љубиња, у Фатници, Подвелезју,
у Дубравама код Стоца, у Невесињском Пољу, око Коњица, у
Борчу, у Дрини, око Маглића, Зелен Горе, у Грунчи код Висо-
чнице, око Бјеланице, Треквинце, Битовине и у рогачичком во-
стару. Старјеници су махом селаци, велика већина од њих
су кметови; старинаца кметова има и православних
и католика па и муслимана. Према томе се види да ста-
рјеницима има једну вјера: стариначке породице су често најјаче.
Оне су или мусољеника, засновале су много села. То је махом
мирно становништво, муслимански и православни старјеници воле
живот по планинама, држе много стоке, воле номадска леза
кретања у планине. Чини се, да међу селским муслиманским ста-
новнишвом има највише старинаца. Интересантно је да ови воле
живот по планинама, воле мјеста оштре свежине мирне зиме,
пуне ила, бајних свијетлих зета и масливитих јесени. По плани-
нама су сточари, а по ниским рјечним долинама Горње Херцего-
вине и разним дијеловима Босне позлађују особит смисао за во-

žarstvo, zatim za razne rezbarске занате. Као што муслимански старинци показују особит тжксо за сточарски живот, за воћарство и резбарије, исто тако један дио католика показује особит емисио за ковачки и рударски занат. Згомилавање католичког становништва у Средњој Босни везано је за старе рударске области. На оних појава многи хоће да доведу њихову поријекло у везу са средњовјековним Сасима, којих је било у средњом вијеку по цијелом Балканском Полуострву. Православни старинци показали су се веома плодни и експанзивни. У томе предњаче разна херцеговачка и крајинска племена и братства, чијих дијелова има по разним областима Босне, затим у Србији, Далмацији и Лици. Велики дио муслиманских старинца има српску традицију. Они веома редовно да су „од Срба“. Многи знају да су били православно вјере, и својатају се с многим православним братствима. Интересантно је да и многа католичка братства представљају по-католичке не православне старинце. Тако памте многе католичке породице око Мостарског Блата и у Храсну да су биле православне вјере, и да су се покатоличиле тек наа турског освојења. Међу њима има их и веома старих досељеника из Црне Горе, из Вјеломовића и других области, који су се покатоличили. Наа покатоличења дуго су чували крсна имена па су их прије 10—15 година напустили. Ове традиције су веома интересантне. Оне у вези с још неким појавима долазују да је у прва времена турске управе било покатоличавања у Босни и Херцеговини у већим размјерама. Питање је веома интересантно и важно. Ми га нијесмо могли потпуно објаснити.

Досељеника има из разних земаља и на разних времена. Најстарија утврђена досељавања могу се везати за турско освајање. Долазак Турака на Балканско Полуострво, специјално у српске и хрватске земље, знатно је пореметио средњовјековне границе разних балканских народа и племена. Прва посљедица турског освојења било је насељавање Босанаца и Херцеговаца у већим масама у сусједне области, Далмацију, Славонију и Хрватску. Интересантно је да најприје насељавају становници ниских области, сја равна Посавина, све равне области уз велике босанске ријеке, затим становници свију карских поља. Чини се да је знатан дио ненасељеног становништва примио Ислам. Особито су православни и Богумилци прелазили на Ислам, католици су били у већој мјери заштићени од сусједних католичких држава, и чини се да ће то бити узрок што су неке православне породице прелазиле у католичку вјеру, која им је била ближа од Ислама. Православну вјеру задржалие становници планинских и карских непрекодиних области, које су биле далеко од вароши

и од планинских земаљских путева. Има знакова, да су се многи православни старинци и најстарији досељеници почели у то вријеме у великим масама селити из низина у планине. Јер апсолутна већина испитиваних села која леже на апсолутним висинама више од 600 метара, сва су новијег поријекла, основана су од краја петнаестог до осамнаестог вијека. Чини се да је све до осамнаестог вијека владао овај распоред становништва: по варошима Муслимани с разним балканским и оријенталским народностима, по нивијама Муслимани и католици, а по планинама и брдима православни. Чини се да је претежна већина босанског и херцеговачког становништва све до 18. вијека била муслиманске вјере. Успомене о муслиманском свеском становништву су веома честе. Тек доцнији догађаји промијенише ову слику.

Овакав распоред становништва био је од судбоносних последица за будућност појединих конфесија, и он је учинио православне најфаталнијим и најекспанзивнијим од свих. Слична будућност се показивала и планинским муслиманима само да они нијесу своју судбину везали за судбину турске државе, а то је за њих било најфаталније. Православни имају искључиво карактер планинског народа. Сви планински народи Средње и Јужне Европе имају ове заједничке ствари: То су расе које се многе у много већој мјери него сусједни народи. Планина даје мало хране, много дјецe и доста здравља. Равничарски народи (Мађари, угарски Срби, Французи) бројно онадају, а планински се страховито множе (Нјемци). Средњи и Сјеверни Италијани, Срби, Бугари, Словаци). Чини се да су изузетак равнице општрије земље (Русија). Планине су сачувале дијелове најстаријих европских народа (Алпе, Пиренији, Атлас, арбанашке планине, Кавказ). Многи народи често могу нестати из људске повјеснице, па да се омет јаве на изненађење свијета. То је случај само код планинских народа. Арбанаси су од мањег значаја у повјесници у читавом средњем и већем дијелу новог вијека. Бугари у читавом новом вијеку до 19. стољећа изгледају политички мртви. Влашка је била скоро дословцењена и погрчена. Слично се понашају Словаци и Чеси. Васкрсавања многих замрлих и заспалих раса и народа од XVIII. вијека редовна је појава на југоистоку Европе. Планински народи нијесу само најекспанзивнији, војнички и привредно најјачи, они често изазивају велике друштвене и културне промјене. Велике планине су колицевке многих великих нација. Тешко је замислити немачку судбину без Алпа, италијанску без Апенина, словачку и румунску без Карпата, арбанашку без Проклетија, српску без планина динарског система, берберску без Атласа итд.

velikom prirodnom udaljenom od Trebišva preko Popova, Gabele, Bionkog, zahvatala oblasti dalmatinske, od Imotskog do ličke granice, i dopirala je do Linke, vjerovatno do Žumberka i kranjske granice. Lични представљају досељенике из Далмације и Босне, чије старо поријекло почиње у Старој Србији, Црној Гори и Херцеговини.

Осим ове миграционе ваде важна је и једна друга, која је ишла од Нише и Сандука преко Глазница, у Средњу и Сјеверну Босну. Трећа важна вада је Рудина, Гацма, долина Дрине. Овом вадом ишли су многи Рудинци, Гацмаци и Невосинци и населили су многе области сарајевског и тузланског окоулија. У области Врпчу вада се рачунала и један је крај ишао у Србију, а други у Босну. Прво дијелу ваде су старије везане су за велика кретања изазвана турским освајањем, управљене су у правцу општег турског кретања и развијања, и у правцу пружања главних босанско-херцеговачких планина. Друга вада иде у супротном правцу, везана је за један историјски друм и за једну природну удаљину, а позвана је узроцима локалног значаја: изумирањем и расељавањем старог подринског и несавског становништва, затим наглим мложењем Херцеговаца и гладним годинама у Херцеговини. Проблем херцеговачких гладних година везан је за проблем сушних година. Сушне године се у овој области периодично понављају. Чини се да ће овај периодичност бити истоветан с Вринеровом теоријом о климским периодима од тридесет и три године. Овај проблем гладних и сушних година моћиће се кроз сто година и у нас тачно проучити.

Чини се да су многа досељавања била у вези са разним облицима привредне, специјално с разним облицима привредног номадизма. Тако прича се да су многи сточари из Линке дошавали на љетовишта у Дувно, и да су арбанашки сточари долазили на зимовишта у околину Привора и Сарајева. Има фамилија које доводе своје поријекло од тих личких и арбанашких сточара. Исељавањем на Горње Херцеговине почиње с разним претазом привредног номадизма. Многи иду љети на „пожањ“, а зимом на „црвину“ у разне плодне области босанске и херцеговачке. Многи су ишли с цијелим фамилијама и последије неколико година настанили би се стално у Босни. Путовања на „пожањ“ и на „црвину“ трајала су све до ова окупације, а вијесу ни сад потпуно престала.

Муслиманских досељеника има три врсте: Прво су досељеници с Истока, из разних балканских и азијских земаља. Дошли су махом као војници, чиновници и свештеници, рјеђе као трговци

maže koje su njihovi pretci imali u državi. To ništa ne umanjuje njihova prava koja mogu u onite u čitlucima imati, ali je besmisleno na osnovu toga pretendovati na veću starinu. To su odnosaže izazvale prianke ondamnjih vremena, pa su u interesu državnih potreba usmeđavani i Muslimani i Hrišćani.

Ovo su u glavnom rezultati dosadašnjeg ispitivanja porijekla bosanskog i hercegovačkog stanovništva. Budući ispitivanja će ovaj pregled i produbiti i dopunjavati, i stoga ovaj pregled, kao prethodni izvještaj ne može pretendovati na posebnu tačnost. Iz njega se mogu vidjeti samo glavne konture migracija. Razrađivanje u detaljima može se početi kad se sabere snage obilni materijal kao što je sabran u Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. Ali i iz ovoga sumarnog pregleda se vidi, kako su važna i interesantna ova naučna pitanja. Ova članak je i napisan u namjeri da zainteresujemo svjetsenike, učitelje, univerzitetske građane i čak viših razreda srednjih škola i bogoslovije da obrate pažnju na ova pitanja, i da po „Uputstvima za ispitivanje sela u Bosni i Hercegovini“ ispitaju što više bosanskih sela i oblasti. Time bi oni učinili velikih usluga jednom naučnom radu, koji ima veliki kulturni i nacionalni značaj.

Dr. Jevto Dedijer.

Теорје Др. Нике Жунаића о преисторијским становницима Балканског Полуострва и суседних области.

У своме предавању „о сретствима и методи балканске палеоетнологије“¹⁾ предочио је Жунаић, помажући се пројекцијским сликама, у кратким цртежима развој преисторијског становништва у Јегеји, Троади и на Балканском Полуострву. Преисторијска култура на Балк. Полуострву зависи на једној страни од географског положаја и теренских прилика појединих области, на другој пак од климатских. Зато је карактер старих култура на трону Балк. Полуострва свуда примитиван, сљачки, док пак на удовима Полуострва, дакле у области Јегејског Мора, налазимо утврђене градове, зидане куће и палате које својим распоредом и нарасцима у њима сведоче о префињеном и угодном животу својих напредних становника. Овај контраст лијепо је демонстриран

¹⁾ Предавање је држао Др. Жунаић на београдском Универзитету у Српском Географском Друштву 26./X. 1910.